

Poszler György

„Híd-avatás” — fél századra

Polgárok „tündöklése?” és „nyomorúsága?”

*Előtte a folyam, az új híd,
Még rajta zászlók lengensk:
Ma szenteli fel a komoly hit,
S vidám zenével körmenst:
Nyere „Szűz-Szent Margit” nevet.*

ARANY JÁNOS

1877-ben születik a ballada. Amikor a hidat avatják. Nehezen feledhető, kísérteties látomás. A Duna öngyilkos halottai. Amint megismétlik a halálugrást. Kétségbeesett kártyás; üldözött szerelmespár; tönkrement milliomos; végzetes életunt; szerencsétlen elmebeteg; menthetetlen párbajvesztes. Természetesen éjfél van. A parti városok némán nézik a hídszentelő szellemjárást. Pest, Buda, Óbuda már Budapest. Nemcsak főváros, de a polgárosodás jelképe is. Egyre inkább azzá lesz. A fél század folyamán — a kiegyezés és a világháború között. Vagyis a polgárosodás hőskorában. Tíz évvel a kiegyezés után. Harminchét évvel a világháború előtt. Az ugorva avatók szimbolikus figurák. A születő nagyváros, a nagyvárosi bűnök elesettjei. Őt regény fényében nézem a hőskort. Bennük megjelenik a híd is. Meg főként a Duna és halottai. Ráadásul mindig a fordulópontokon.

A születés sorrendjében. 1901: Kóbor Tamás: *Budapest*, Molnár Ferenc: *A éhes város*. 1914: Tormay Cécile: *A régi ház*. 1922: Krúdy Gyula: *Hét bagoly*. 1934: Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Tehát majdnem pontosan három és fél évtized. Az első és az utolsó születése között.

De az öt regény teremtette világban nemcsak e három és fél évtized. A régi ház megy a legmélyebbre vissza. A reformkortól a kiegyezés utáni húzza meg a történet ívét. A *Hét bagoly* ideje a kilencvenes évtized. A *Budapesté* és *Az éhes városé* a századforduló jelene. Az *Egy polgár vallomásaiban* tizennégy év. A század születésétől a világháború kirobbanásáig. Azaz körülbelül nyolcvan esztendőről van szó. A „tündöklés?” kezdetétől, a reformkortól a „nyomorúság?” kezdetéig, a világháborúig? Nem pontosan így. Mert a „tündöklés?” és „nyomorúság?” is korábban kezdődik. Ahogy ez a regényekben is megjelenik. De a jelképes kezdet és vég ide, a reformkorra és világháborúra esik. Két mélyen szimbolikus mozzanat mutatja — *A régi házból* és az *Egy polgár vallomásaiból*. A reformkorban megépül a pesti Duna-parton Ulwing építőmester gazdagon tekintélyes, új háza. Elindul egy polgári dinasztia. 1914 nyarán megtudják

Kassán, a „Bankón” a Grosschmidek, hogy meggyilkolták a trónörököszt. Megrendül egy polgári dinasztia.

Öt regényben többféle minőség. Műfajban és értékben is. Műfajban: két félnaturalista-félrealista társadalmi korrajzregény. Kóbor Tamásé és Molnár Ferencé. Egy líriko-epikus családrégény. Tormay Cécile-é. Egy „tündéri realista” álomregény. Krúdy Gyuláé. Egy félig dokumentáris szociografikus önéletírás. Márai Sándoré. Értékben: két remekmű: Krúdy Gyuláé és Márai Sándoré. Egy mestermű: Molnár Ferencé. Két tisztességesen megcsinált mű: Kóbor Tamásé és Tormay Cécile-é.

Am e dolgozat tárgya nem műfaji-irodalomtörténeti, nem is értékbeli-széptani elemzés. Hanem a polgárosodás változatainak és ellentmondásainak vázlatos rajza — öt regény példázatában. Ahogy a társadalmi-történelmi folyamatok a regényekben — befelé fordulva, önmagukat értelmezve, írói világgá alakulva, a művészet törvényei szerint formálva — az intellektuális és emocionális hatás különböző szintjein megszerkesztetten megjelennek. Egy fejezet a polgári irodalom önreflexiójából? Valami olyasmi. Persze csak töredékesen. Nem az egész folyamatot megragadva-lefedve. Inkább csak a példálózgatás szintjén. Egy-egy sorsot és lehetőséget, sorslehetőséget felvillantva. Ahogy az irodalom és az irodalomértelmezés teheti. Irodalomszociológia? Az sem egészen. Legfeljebb félig-meddig. Nem szociológiai szempontú alkotás- vagy befogadásvizsgálat. Inkább csak vizsgálódás, ami kutatja: hogyan jelennek meg társadalmi folyamatok — jelképes sorsok formájában — az irodalom teremtette világban. Néhány vonás a magyar polgár „tündöklésének?” és „nyomorúságának?” krónikájából — ötszörös regénytükörben.

I. Polgárok „tündöklése?” — megérkezők és menekülők

„A régi Ulwingokra gondolt, akik a nagy, sötét német erdőkben éltek. Favágók voltak, és a Duna hívta őket, és ők mentek lefelé a partján. Egy kicsiny német városban polgárjogot nyertek. Ácsmesterek és kovácsok lettek. Tölgyfával és vassal dolgoztak, egyszerű, tiszta anyaggal, és hasonlóak lettek hozzá. Becsületes, erős emberek váltak belőlük. Aztán akadt közöttük egy, aki Magyarországra vándorolt; Pozsonyban telepedett meg, és az ötvösművesek céhébe szegődött... Már művész volt... Ulwing Kristóf reá gondolt, az édesatyjára. Ketten maradtak utána.” (Tormay Cécile)

Két történet a kérdéses „tündöklés?” korából. Tormay Cécile regénye, Márai Sándor önéletírása. Sok azonos vonás. Nem színvonalban, hanem tartalomban. Mindkettő a régi, romlatlan-érintetlen polgár története. Az új, romlástól érintett polgár történetével szemben. Ugyanakkor irányukban ellentétes történetek. Azonos a megmagyarosodott német polgárok históriája. Eltérő a megmagyarosodott német polgárok históriájának kifejléte. A régi házban valahova — a magyarrá levés folyamatának végén — megérkezik a pesti német polgárlány. Az *Egy polgár vallomásaiban* valahonnan — a magyarrá levés folyamata után — elmenekül a kassai német polgárfiú. De mindkettőn, megérkezésen és menekülésen is még a kétes „tündöklés?” fényei. Mindkettő, megérkezés és menekülés is a provinciális patrícius polgár magatartásának változatai. Mindkettő valami furcsa állapotban. Hervadásban, ami előtt nem volt virágzás és csírázás. Állapotban, ahonnan másfelé kell megérkezni, vagy másfelé kell elmenekülni.

A megérkezett polgár

„Hogy húz az ár — mondta Anna. Illey félig öntudatlanul nyúlt le a vízbe. És a Duna, a messze német városok és nagy magyar földek végzetének közös folyója, úgy tett egy pillanattal, mintha össze akarná sodorni a kezüket. A csolnak partot ért.” (Tormay Cécile)

Tehát a Duna közös, német—magyar vize sodorja össze a kezeket. A pesti német polgárlány, Ulwing Anna és a vidéki magyar nemesfiú, Illey Tamás kezét. A kezekben persze az eltérő sorsokat, osztályokat, történelmeket is. Évtizedeknek előtte jött német polgárokét, évezrednek előtte jött magyar nemesekét.

Magyarrá lett pesti német polgárcsalád három nemzedékének története. Benne a magyar polgárság történetének egy fejezete. Magyar családregegy a század második évtizedéből. Európai, elsősorban német mintára. Beleszületik és bele is simul egy nagy európai műfajba. Vagy inkább műfaji változatba. Annak provinciális megvalósulásaként. Főleg tárgyában, de minőségében is.

Tehát része a családregegy nagy európai műfajváltozata történetének. Csak a legfőbb csomópontokat. 1901: Thomas Mann: *A Buddenbrook-ház*. 1922—1940: Roger Martin du Gard: *A Thibault-család*. 1922: John Galsworthy: *A Forsyte Saga*. 1925: Makszim Gorkij: *Az Artamonovok*. Polgári családkronikák. Északnémet patrícius polgároktól középorosz parasztpolgárokig terjedő skálán. Közöttük jelenik meg Tormay Cécile — az Ulwingok történetével.

Tehát magyar polgári családregegy. A Buddenbrookok után. A Thibault-ok, a Forsyte-ok, az Artamonovok előtt. A Buddenbrookok esetében azonban többről is szó van. Nemcsak egyszerű utánról. Thomas Mann nagy családregegyének szemlélete és szerkezete Tormay Cécile nem nagy családregegyének szemléletén és szerkezetén egyértelműen átüt.

A két megragadott időfolyam, a két ábrázolt múlt teljesen egybeesik. 1835-ben épül a Buddenbrook-ház Lübeckben. A reformkorban épül az Ulwing-ház Pesten. Persze a lübeckiek már beérkezett patrícius polgárok. Persze a pestiek még most induló kézműves polgárok. 1875-ben hal meg Thomas Buddenbrook, és kiürül a Buddenbrook-ház. A kiegészítés után költözik vidékre Ulwing Anna, és lebontatik az Ulwing-ház. Tehát körülbelül fél század, Lübeckben és Pesten is. Fél században három nemzedék. A vagyonszerzők, Jean Buddenbrook konzul és Ulwing Kristóf építómester. Északnémet dűnék között élt az egyik, délnémet erdők közül jött a másik. A vagyonmegtartók, Thomas Buddenbrook és Ulwing János Hubert. Mellettük az elhanyagoltok, Christian Buddenbrook és ifjabb Ulwing Kristóf. És végül az elpusztulók vagy máshova érkezők, Hanno Buddenbrook és Ulwing Anna. Közben — persze — a család felépülése és leépülése. Forradalmak és szabadságharcok, házasságok és válások, megvalósult és elvetélt szerelmek. Ahogy ez már három nemzedék történetében lenni szokott. Nemes polgári világ, Buddenbrookok és Ulwingok alkonya, nemtelen polgári világ, Hangeströmök és Fügerek hajnala. De nem lényegtelen különbséggel. Mert a nemtelen polgári világ, a Hagenströmök világa Lübeckben beköltözik a Buddenbrookok házába. Mert a nemtelen polgári világ, a Fügerek világa Pesten elűzetik az Ulwingok házából.

Magyar polgári családregegy. Majdnem leányregénnyé sekélyesítve. Targyában egy családregegy valósága; hangjában egy leányregény minősége. De a családregegy az ambíciója, nem a leányregény. Ebből alakul furcsán felemás jellege. Másodrangú családregegy lesz, pedig elsőrangú leányregény lehetne. Minőségeiben a drámai, helyenként tragikus jelleg a családregegyre, az érzelmes,

helyenként szentimentális jelleg a leányregényre utal. Csak két példát. A regény kiemelkedő mozzanatait.

A vagyonszerző, Ulwing Kristóf építőmester halála. Még mesterkélt voltában, csinált jellegében is drámai, majdnem tragikus erő. Építkezés előkészítése folyik. Kidöntött szálfákat, hatalmas tölgycet darabolnak. Kontár kezében rosszul dolgozik a szekerce. Az agg építőmester — erdőirtó német favágók unokája — megragadja a hatalmas szerszámot. A tárgyak megérik a mester suhintasát. Hűségesen formálódik az engedelmes anyag. A nagy csapásban széthasad a hatalmas tölgy, megreped a hatalmas szív. Ugy dől el, mint szálfa az erdőn. Ugy nyúlik el, mint rönkfák a földön. A maga építette, egykor új, ma régi házból ravatalozzák. Mint családalapítót és vagyonszerzőt. Elmúlóban lévő régi idők emberi-társadalmi monumentumát. Kétségkívül a családregény művészi csúcspontja.

A vagyonszerző Ulwing Kristóf testvérének, Ulwing Sebastian órásmesternek a halála. Éppen érzelmességében, szentimentális jellegében nem akármilyen hatáslehetőség. A Várban van a műhelye, megható voltában is megmosolyogtató biedermeier világban. Ami egy kicsit biedermeier álvilág, meg a biedermeier karikatúrája is. De pontosan illik a mű nem családregény, hanem leányregény rétegéhez. '49 tavaszán Buda ostroma. Tűzjeleket ad a Duna fölött a kishűgának Pestre, a régi házba. Kémnek nézik és lelővik az osztrák katonák. A népi képzeletben az ostromló magyarokat irányító hős lesz belőle. Hazafias mítoszok kiindulópontja. Nem hamis mítoszké. Története nem a hazafiságról szól, hanem az emberségről. De a kettő mélyen összefügg. Kétségtelenül a leányregény művészi csúcspontja.

A két végpont, családregény és leányregény között állandó közlekedés. Még két halál. A második, a megtartó nemzetdékbeli János Hubert szívgyengeségében csendes halála Thomas Buddenbrook elmúlásának távoli visszhangja. A tékozló fiú, a második Kristóf pedig a Dunába vész. Éppen akkortájt, amikor Arany kísérteties látomásában a születő nagyváros, a nagyvárosi bűnök elesettjei — iszonyú ugrásaikkal — avatják az új hidat. Furcsa átváltás — tradicionális elégiából az archaikus horrorba. A családregény végpontjából a leányregény ellenpontjába.

Nos, a régi Ulwing-házat lebontják. Anna, a harmadik nemzedék ép tagja elindul. Hova? Illére. Mert a közös Duna a német polgárlány, Ulwing Anna és a magyar nemesfiú, Illey Tamás kezét — történelmi megoldásként — összekötötte. És a lebontott Duna-parti német polgárház árán a leromlott Duna-parti magyar nemeskastély visszavásárolható. Tradicionális, pusztuló német polgár és tradicionális, pusztuló magyar nemes násza. Amely a két egymásba oltott ág kivirágzását igéri. Hogy két pusztulás egységéből hogyan lesz közös újjászületés? Nem tudni. De ez nem is a családregény végkifejlete, hanem a leányregény titka. A magyarrá lett német polgárlány a magyarnak született nemesfiúhoz megérkezett. Talán ott, nem tudni pontosan, hol és hogyan, újra „tündökölhet?”

A menekülő polgár

„Bonyolult család volt, tele haraggal és önfeláldozással, lelki szegényekkel és önfejtő egyéniségekkel, polgárok voltak, s mikor én közöttük kezdtem élni, már eljutottak a polgári állapotnak veszedelmes, kritikus életségébe... Egy délelőtt elindultam nagybátyám kastélyából, hogy soha többé ne találjak, sehol és senkinél haza... az aszódi országúton kivándoroltam a családból — mindenféle

családból, abból a közvetlenből és szűkebből s a másiktól, a fajta és az osztály nagy családjából is... így menekültem első ifjúságomban városról városra, meghitt és ismerős éghajlatok alól idegen éghajlatokba, míg ez az állandó otthontalanság természetes állapotnak tűnt... Ma is így élek, két vonat, két szökés, két «menekülés» között.” (Márai Sándor)

Egy polgár vallomásai. Nagy magyar félig dokumentáris, szociografikus önéletírás. Kassák Lajos mellett, Szabó Dezsővel párhuzamosan, Vas István előtt. Szociográfiai hitelét a család és környezet pontos rajza adja. Esztétikai rangját mindezek általánosítása, fikcióvá emelése, költői átlényegítése minősíti. Fontos lépcső az életműben. A polgárság mítoszának kiépítésében. A *zendülők* és az *Idegen emberek* után, a *Féltékenység* és a *Kassai polgárok* előtt. De lényeges a különbség. A tisztán fiktív dráma és regény felnöveli, a félig dokumentáris, szociografikus önéletírás visszafogja az épülő mítoszt.

Másfél közvetlenül megjelenített évtized. A századforduló és a robbanás, a béke évada és a háború kitörése között. De visszamegy majdnem másfél századot. A család múltjába. A német és morva földről való betelepedésig. És előremegy jó néhány évtizedet. A polgárság jövőjébe. Az életforma végső megkérdőjeleződéséig vagy széteséséig.

A klasszikus, az érett polgári lét szkeptikus legendáriuma az egyik legklasszikusabb, legtisztább magyar polgári városban, Kassán. A nagy európai polgári kultúra mikrozervátuma a nagy európai polgári kultúra keleti peremén. A peremen, ahol gyakran jobban kristályosodik, jobban láthatóvá lesz, hogy mi van a középpontban. Patriarchális, olykor szinte biedermeier bensőség. Legalábbis annak a visszfénye vagy reminiscenciája. Amikor már megérett, de még nem bomlott meg a patricius-polgári létforma. Virágzásban van, csirázás után. De még megvan a csirázás emléke. Virágzásban van, hervadás előtt. De már megvan a hervadás sejtése. Az élet mindennapi szintjén még nem érződik, ám lényegi szintjén már igen. Legalábbis a művészettel, a létforma nagy céljával és fenyegetésével megvertekben. A kifionomult idegek alig érzékelhető jelzéseiben. Polgárházak belső világa. „Lengyel reneszánsz” minipaloták mellett. Franciás-gótikus katedrális tövében. Ahogy ez csak itt, a nagy európai polgári kultúra mikrozervátumában, a nagy európai polgári kultúra keleti peremén lehet.

De túl a biológikus, csirázásra, virágzásra, hervadásra utaló metaforákon: polgári idill, amibe még nem tört be a mindent felforgató, megkésett, eltorzult Gründerzeitot teremtő nagytőke. Még ép, de már lefojtott világ. Aki benne marad, lassan, észrevétlenül álomképpé merevedik. Belőle megérkezni nincs hova. Belőle elmenekülni talán lehet. Erről Márai remekműve, félig dokumentáris, szociografikus önéletírása.

Metszően-líraiian pontos rajz. Ahogy jönnek a kézműves-alacsony-kispolgári, félig proletár létből, és átnőnek az értelmiségi-magas-középpolgári, félig nagypolgári létbe. Benne-körülötte két véglettel. A polgári lét „alá” való visszaesés lehetőségével-fenyegetésével. Amit a hentesmester nagybácsi szegénysége példáz. A polgári lét „fölé” való emelkedés lehetőségével-ígéretével. Amit a professzor nagybácsik méltósága példáz. Beleértve persze a család félművészeinek vagy majdnem-művészeinek társadalmi-emberi rangját is. Mozgás, amiben megállni lehetetlen. Aki megáll, panoptikummi figurává válhat. Mozgás lefelé vagy felfelé. A hentesmesterek vagy professzorok irányában. De talán leginkább kifelé. Amerre a félig dokumentáris, szociografikus önéletírás elbeszélői énje mozog. A fent és lent nemcsak a családban, a szélesebb környezetben is állandóan jelen. Körülveszi a család

középszintű mikrokozmoszát. Lent a proliházak és cselédlépcsők világa van. Fent a zárt kerteké és arisztokrata kollégiumoké.

E körülárlólt bensőségben otthon lenni lehet, de megmaradni nem. Ezért jön létre az öntudatlan magamentés, a függetlenedő menekülés három lázadó gesztusa. Gyerekkori, agresszivitásra hajló bandázás. Ifjúkori, félaberrált, játékos zendülés. És a kettő között a legfontosabb. Kamaszkori majdnem öntudatlan menekülés. A legfontosabb, mert a legjelképesebb. '14 nyarán, a robbanás, a háború kitörése előtt. Kifutás-kimenekülés a még virágzó, de már a hervadáshoz közeli polgári létből. Egyszerre mutatván az elszakadást és az ottmaradást. Az eltéphetetlen, de laza köteléket. Világ, otthon, amelytől nem tud elszakadni, amelyben nem tud megmaradni. Elmegy, hogy visszavágyhasson. Elemenekül, hogy visszanosztalgizálhassa. Minél messzebbre, mert mítosz csak onnan építhető.

II. Polgárok „nyomorúsága?” — Budapest arcai

„Új világ jön ide, megszűnik a régi Magyarország ábrándosainak, tehetetlen álmodozóinak világa. Elmúlnak a szélmalomok az Alföldről, és eltűnnek a fantasztikus, légvárat építő magyarok. Reális, bátor, mindenkin és minden keresztülgazoló emberek jönnek. Már úgyis ügynöki pályán van Magyarország negyedrésze. Egy évtized múlva egész Magyarország egy nagy agencia lesz. Légy te a saját ügynököd, mert eltűnik a Hét Bagoly... A barátság többé nem szentség, amely egész életre szól. El kell sokszor árulnod barátaidat, ha érvényesülni akarsz. Kíméletlennek kell mutatkoznod a gyengékhez, a gyávákhoz, a rémüldözőkhöz, mert így jutsz tekintélyhez... Még valamire figyelmeztetlek, mielőtt elválnánk. Tűzzel-vassal pusztítsd, hajszold, gúnyold az öregeket, akik a múlt századból maradtak itt. Tégy mindenkit nevetségessé, akinek szürkül a szakálla, rágalmazd a tekintélyeket, hahotázzál az erkölcsösök felett.” (Krúdy Gyula)

Három történet a kérdéses „nyomorúság” korából. Persze furcsa, értelmezésre szoruló nyomorúság. Társadalmi-anyagi hatalomban, materiálisan inkább emelkedés, „tündöklés”. Emberi-erkölcsi rangban, morálisan inkább süllyedés, „nyomorúság”. Legalábbis ahogy a regények láttatják. Visszajára fordult kölcsönhatás. Minél több társadalmi-anyagi hatalom, annál kevesebb emberi-erkölcsi rang. Minél több emberi-erkölcsi rang, annál kevesebb társadalmi-anyagi hatalom. Kóbor Tamás, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula regénye. Mindháromban Budapest a főhős, a nagy kohó. Különböző arcaival — bűneivel és álmaival. Itt hanyatlík le a leglátványosabban a régi, itt emelkedik fel leglátványosabban az új világ. Itt dől el a polgárság sorsa. Kerül szembe „tündöklése?” és „nyomorúsága?”. Érdemes megfigyelni. Innen válik el, a régi ház lebontásakor Tormay hősnője. Hogy megérkezzen a talán újjászülető nemesi kastély világába. Ide érkezik meg, a régi világ megkérdőjelezésekor Márai hőse. Hogy elmeneküljön a lakhatatlanná lett patriarkalitás fullasztó bensőségéből. Gyorsan-szervetlenül növekedő, régít és újat, jót és rosszat, nemeset és nemtelenet szembesítő, monstruózus városkamasz. Kóbor és Molnár bűnököt hordozó, tényleges arcát mutatják. Lehetséges arcai árnyképét, az új század első perceiben. Krúdy álmokat és nosztalgákat hordozó, elképzelt arcát mutatja. Lehetséges arcai vágyképét, a régi század utolsó perceiben. Persze a bűnököt hordozó új arcban még ott van a régi nemes arcnak a nyoma. Persze a vágyakat hordozó régi arcban már ott van az új nemtelen arcnak a nyoma.

Budapest a bűnökben

„A Duna minden lámpát visszatükrözött, kanyargó vonalakká húzta a lángokat, hosszú ezüstcölöpöt mutatott a villamos ívlámpák alatt, s a Gellérthegytől le egészen Óbudáig reszkettette az apró és nagy fénypikkelyeket. A távolban néhány gyárkémény tüzes füstöt okádott. A nagy, örökké dolgozó gyárak lázas lehelete volt ez. Pénzt csináltak, pénzt vertek mindenütt, de még mindig nem volt elég. Egy malom, amely közvetlenül a Duna partján állt, minden ablakából világított. Olyan volt ez a hatemeletes óriási kőkocka, mint valami boszorkányműhely, amely messze bűgő morgással dolgozott az estében, ez is pénzt csinált, de hiába, még mindig éhes volt mindenki... Hajók úsztak le csöndesen a Dunán. Ezekon is pénzt nyer valaki, de a hajók folyton fognak úszni, a kormos gépészek mindig fűtenek, mindig izzadnak, a kazán alatt nem hal meg a tűz, s a csavar örökké forog, még mindig kell a pénz, még mindig éhes a gazda.” (Molnár Ferenc)

Kóbor Tamás és Molnár Ferenc regénye egyazon évben. A század első esztendejében. Láttuk: két félnaturalista-félrealista társadalmi korrajzregény. Tisztelegesen megcsinált mű az egyik — Kóbor Tamásé; mestermű a másik — Molnár Ferencné. A vizsgált szempontból, a megjelenített társadalmi folyamatok tekintetében egymásra vetíthető a kettő. Kirajzolódik bennük a századfordulós Budapest társadalmi anatómiája. A polgárság furcsa „nyomorúsága?”. A több társadalmi-anyagi hatalom — kevesebb emberi-erkölcsi rang ambivalens szimbiózisa. Legalábbis felülről lefelé, fent és lent kettősében árnyaltan kibomlik e társadalmi anatómia. Addig, ameddig tradicionális nemesi rend és tradíciótlan polgári réteg életszintje és érdekszférája terjed. Az életszint és érdekszféra hierarchiájában és topográfiájában is. Már mint a hierarchiát hordozó topográfiájában. Az arisztokrata vagy félarisztokrata, miniszterialis Várnegyedtől a kispolgári vagy félproletár, prostituálódó Józsefvárosig.

Ez felülről lefelé, fent és lent kettősében három rangbeli szint, három mindennapi szintér. Régi, született arisztokrácia vagy félarisztokrácia — Várnegyed. Új, teremtett pénz- vagy kereskedelmi arisztokrácia — Stefánia. És a kettő érintkezési pontja. Ahol félig összeolvadnak, félig szétválnak. Ahol megjelennek, akik közéjük akarnak tartozni, holdudvarukba szeretnének kerülni: a Belváros. Meg minden mögött, e legális szintek és szinterek mögött egy illegális vagy félillegális szintér. Ahova csak a titkos, apokrif kapcsolatok vezetnek el. A Körúton túl valami, a józsefvárosi szint és szintér alatti lét.

Ez Kóbor anatómiája és topográfiája. Amit Molnár is követ. De hozzá is tesz még valamit. A függőleges hierarchia mellé egy vízszintes hierarchiát. Szintérként a Belvárosban. De mögötte a Várnegyed és a Stefánia, a Várnegyed és a Józsefváros (esetleg Erzsébet- és Terézváros) különbsége. Pompás megfigyelés. Rezignáció és irónia van benne. Meg a mindennapi lét árnyalatainak érzéki-művészi értelmezése. A Koronaherceg és a Váci utca különbségéről van szó. A Koronaherceg utcában, a korzón félig lebamult arcok. A homlok alsó része barna, felső része fehér. Mert a felső részt védi az előkelő evezősegyletek kis, fehér sapkája. A Váci utcában, a korzón egészen lebamult vagy egészen fehér arcok. Az egész homlok vagy barna vagy fehér. Mert egyik részt se védi az előkelő evezősegyletek kis, fehér sapkája. A félig lebamultak keresztények — bevették őket az előkelő evezősegyletekbe. Az egészen barnák vagy fehérek zsidók — nem vették őket be az előkelő evezősegyletekbe. Ebben villan a Várnegyed és a Stefánia ellentéte is. És persze a Várnegyedé és a külsőbb kerületeké.

Kóbor tisztességesen megcsinált műve a három szint és szintér közötti mozgást ábrázolja. Molnár mesterműve a három szint és szintér közötti robbanást. A mozgás Demédy Miklós várnegyedbeli félarisztokrata államtitkár és Dermák Éva józsefvárosi félproletár/félprostituált nyílt kitarottságra alapozott, apokrif szerelme körül jön létre. A robbanás a Holländer Izidorból Orsovai Pállá lett, ölébe hullott házassággal pazar dollármilliomossá előlépett, egykori ágrólszakadt kisbanktisztviselő karrierje körül jön létre. Persze Dermák Éva csak bejár, Orsovai Pál pedig betör a Belvárosba és a Stefániára. Két karriertörténet. Egy kicsi és egy nagy, egy félig sikerült és egy önmagában összeomlott karrier históriája. Ahogy a pénz hatalmát, a modern aranyborjút körüljárja mindhárom szint és szintér. Főleg a második karriertörténetben. Ahogy megköti és megeszi „az éhes várost” a nagy peremvidéki Grűnterzeit móhon hódító rohamában. És ahogy szétesik-felörlődik ebben önmaga is.

A mozgás és a robbanás körül — a pénzvágó-pénzcsináló „éhes városban” — gyilkos létküzdelem. Benne a résztvevők három változata. Győztesek, vesztesek és kilépők. Aki érvényesnek tekintik a gyilkos létküzdelmet, részt vesznek benne, győztesek és vesztesek lehetnek. Aki érvénytelennek tekintik a gyilkos létküzdelmet, nem vesznek részt benne, kilépnek belőle. Ezek kavarognak Demédy Miklós és Dermák Éva szokványosan apokrif szerelmi kalandja és Holländer Izidor-Orsovai Pál komikus-groteszk szerelmi-vagyoni karrierje körül. A veszteseknek tiszta-bűntelen álmaik vannak. És tisztátalan-bűnös valóságban élnek. Nem bírják el a tiszta-bűntelen álmok és a tisztátalan-bűnös valóság szembesítését. Csendesen elmúlnak, mint Demédy Miklós felesége, az álmokba belemerevedett Kömley Olga. Aki nem viselheti el férje szokványosan rejtett, titkos szerelmekre épített életformáját. Dunába ugranak, mint Dermák Éva öccse, az eszményeket követő Dermák János. Aki nem viselheti el nővére szokványosan rejtett, szerelmi kitarottságra épített életformáját. Vagy akár a dolláron igazi boldogságot, a karrierrel erkölcsös rangot vásárolni nem tudó Holländer-Orsovai. Aki öngyilkossá lesz karrierje csúcspontján. Mert közben elvesztette vagy meg sem találta önmagát. A győzteseknek nincsenek tiszta-bűntelen álmaik. Vagy ha vannak, elcserélik őket a tisztátalan-bűnös valóra. Mint a politikai harcokban győztes, de közben humánusan degradálódó Demédy Miklós. Vagy a szerelmi harcokban félgőztes, de közben asszonyilag prostituálódó Dermák Éva. A kilépők pedig távoznak „az éhes város” érvénytelenné lett színteréről. Elly, a dollármilliomos gyermekasszony visszamegy a bűnösnek látott Budapestről a bűntelennek hitt Amerikába. Iványi, a politikában nem degradálódott államtitkár visszamegy a bűnösnek látott Budapestről a bűntelennek hitt vidékre. A szerény szerelemben megtisztult kis Anna pedig a pesti színpadról a falusi házasságba menekül.

Igy formálódik, vesztesek, győztesek és kilépők forgatagában, nagystílusú tervekben és kisstílusú bűnökben az ország hirtelen nagyra nőtt centruma, a polgári-félpolgári Budapest.

Budapest az álmokban

„Sarkig érő hiúzbundájában, orra hegyére tolt csiptetőszemüvegével, ártatlan kíváncsiságával sok házba benézegetett az öreg úr, mikor az ablakok nyitva voltak a reggeli szellőzködéshez. Megcsodált egy-egy régi órát az idegen lakások falain, szemügyre vett antik festményeket, szemével segítette a nyugalmazott őrnagynak a reggeli borotválkozásnál, aki az ablaknál piros török

sapkában végezte ezt a műveletet, és még sohasem vágta meg magát; öreg asszonyok kártyavetését studiózta, akik mindennap kivetik a kártyát maguknak; megkérdezte a piacról jövő szakácsnőktől a tojás árát; hosszadalmasan tanulmányozta a Fekete Kutya kirakatát...” (Krúdy Gyula)

A történet két évtizeddel későbbi, mint Kóbor Tamás és Molnár Ferenc regénye. A megjelenített időben egy évtizeddel korábbi. Fájdalmasan mutatja, miből lett a két másik regény Budapestje. Tehát két félnaturalista-félrealista regény az új Budapest, az éhes város születéséről. Egy „tündéri realista” regény a régi Budapest, az álmodó város haláláról. Ami egyben réteg- és nemzedékváltás is. Az új, tradícióatlan polgár születése. A régi tradicionális polgár halála.

Szomjas Gusztó köz- és váltóügyvéd látogat a Felvidékről — a kilencvenes évtized derekán — Pestre. A koronázáskor volt utoljára itt — mintegy három évtizede. Ő nézi, az ő szemével látja az olvasó is, mi történt a városban harminc év alatt. Az egész városban, de főként a Belvárosban. Valahol a Bástyá utca és a Szervita tér között. Meg persze egy kicsit a József- és a Ferencvárosban is. Megszáll a Hét Bagolyban, ahol jurátus korában lakott. És egy kicsit összecszúszik benne a két, a harminc év előtti és harminc év utáni idő. Mintha még hallaná az egykori hölgyek sarkának koppanását. Mintha még érezné az egykori hölgyek hajának illatát. A város képében nem is változott semmi. A lakások homályában, a sörök habjában, a borok ízében, a levesek gőzében, a marhahúsok zamatában, a mártások színében, az asszonyok ruhájában, a harangok kondulásában még él a patriarkális múlt. És él még a mindennapi élet és az emberi viszonylatok külső formáiban is.

De a mindennapi élet és a külső forma mögött, a lényegi életben és belső tartalmában minden elmozdult. Ezt mutatja Józsiás, Szomjas kései, három évtized utáni alteregójának sorsa is. A két figura viszonyában két világ, két kor szembesítődik. És egy kicsit egymásra is csúszik. Külső ellentétükben, belső egységükben tegnap és ma változása és folyamatosága egymást megcsalva, egymásba átjátszva sokszorosan visszavetődik. Józsiás költő és prózaíró, művész, aki szíve mélyén talán polgár szeretne lenni. Ott él a századforduló előtti pillanat Budapestjén. Szomjas köz- és váltóügyvéd, polgár, aki szíve mélyén biztosan művész szeretne lenni. Ott élt a koronázás pillanatának Pest-Budáján. De Józsiás nem lehet már úgy polgár, ahogy Szomjas még lehetett. Mert a világ és benne a polgári lét megváltozott. És Szomjas sem lehet már úgy művész, ahogy Józsiás még lehetne. Mert a világ és benne a művészi lét is megváltozott. Marad tehát a nosztalgia. Józsiásban a tegnapi polgári lét, Szomjasban a mai művészi lét nosztalgiája. Meg az egymás iránti nosztalgia. Ami megváltozott máról változatlan tegnappra, változatlan tegnappról megváltozott mára irányul. Józsiás úgy jár valóságos asszonyok után ma, ahogy Szomjas járt álombéli asszonyok után tegnap. De a valóságos asszonyok mások, mint az álombéli asszonyok. És ettől a valóságos kalandok is mások, mint az álombéli kalandok. Józsiás valóságos Leonórája és Zsófiája más, mint Szomjas álombéli Flórája. Pedig összetéveszti őket. Ebből lesz a kettős látszatidill — a Józsefvárosban és a Belvárosban. A Józsefvárosban hűslevesel és levescsonttal. A Belvárosban parfümmel és rókabundával. A külsőségek talán tegnapiak. Romantikus együttlét a fiákerben. Szűzies légyott a Szigeten. De a tartalmak biztosan maiak. A megváltozott ma ledobja a tegnapi kosztümöt. És a ledobott kosztüm alatt felrémlik a régi élet és régi város facies hippocraticája. Leonóra eltűnik a fiákerből. És a hullaházban megtaláltaik öngyilkosságtól csúnyán roncsolt holtteste. Zsófia eltűnik a Szigetről. És a Dunán kísértének a vízbe ugrottak szellemei. Jó és rossz, élet és halál, tegnap és ma szembesítése főként a dunai éjszaka háttorzongatóan

zseniális leírásában. Józsiás és Zsófia egyszeri násza a zajló Duna jégtábláin, a vaksötét folyami éjszakában. A tegnaptól utaznak a mába — ingatag jégtömbök csúszós hátán. A Szigetről indulnak el, a Lánchídnál menekülnek meg. És közben a tegnaptól és máttól, a koronázást és századfordulót áthidaló éjszakában valóságos, de főként képzelt árnyak lebegnek. Talán az Arany-ballada, a nemrég a Margit-hidat felavató öngyilkosok árnyai.

Józsiásnak iszonyatarcát mutatja az új város, Budapest. A hullaházban és a jégtáblákon is. Ezért vezeti őt vissza Szomjas Guszti úr, a régi város, Pest-Buda utolsó lovagja a múlt egy megmaradt tenyérnyi szigetére. Valahova, túl a körutakon, a Józsefváros vagy Ferencváros peremére. A megrendítően jó, tragikus Leonóra és a vonzóan rossz, veszélyesen szeszélyes Zsófia után az egyszerűen tiszta, hűséges Áldáskához. Földszintes kispolgári házba. Ahol tisztátalansággal és árnyakkal körülvetten ugyan, de él még egy talpalatnyi, tiszta és árnytalan, megőrzött tegnap. A tradicionális magyar polgár tenyérnyi-talpalatnyi múltja-tegnapja. Az Ulwingok enyészete és a Grosschmidok menekülése előttről. Mit sem tudva a későbbi, századfordulós Budapestről. Demédy Miklós és Dermák Éva olcsó, értékeket prostituáló szerelmi kalandjáról. Holländer-Orsovai Pál értékeket devalváló, tragikomikus karrierjéről és groteszk bukásáról.

Eddig az öt regény tanúságtétele. Fél század a magyar polgár belső-irodalmi krónikájából. Valamelyest önreflexiójának története, legalábbis e történet egy fejezete. Ahogy látta és értelmezte magát e fél század alatt vagy valamivel utána. Amikor még kéznnyújtásnyi közelben lehetett. Persze eseményekben valamennyit visszament a fél század előttrre. Persze sejtésekben valamennyit előrement a fél század utánra. Polgári „önéletrajzok” a reformkor és a világháború között.

Furcsa történet. Évszakok egymásutánjában gondolkodva: egy ős leírása, ami előtt nem volt vagy alig volt tavasz és nyár. Élettani folyamatokban gondolkodva: egy hervadás rajza, ami előtt nem volt vagy alig volt csirázás és virágzás. Mintha az alapjelképet valóban Arany jelölné meg. A Dunát, amint szövi a körülötte élők emberi-történelmi sorsát. Az öngyilkosok hídavató ugrása az indítás. Megnyitják a korszakot. Utána a Duna összesodorja Tormay hőseinek kezét. Távlatot ad Márai Budára menekült alteregója tekintetének. Elválasztja Kóbornál a fenti és lenti világot. Mutatja Molnár éhes városában a pénzgtyártás molochjait. Bonyolítja Krúdy álmainak tegnapi és mai szerelmeit.

Történet, aminek nincs vége. Csak pillanatnyi csend van. És itt meg is kell állni. A tragikus hídavatás folytatódhat. Am most egy percre megpihennek a kísértetek:

*S nincs ellenállás e viharnak, —
Széttörni e varázsgyűrűt
Nincsen hatalma földi karnak, —
Mire az óra egyet üt:
Üres a híd, — csend mindenütt.*